

„*Stav zemiansky národa slovenského*” Uhorská šľachta slovenského pôvodu

JÓZSEF DEMMEL

Kľúčové slová: *zemianstvo, šľachta, Uhorsko, identita, natio hungarica*

„*Brat môjho starého otca – István Dessewffy.
Zo siedmich jazykov, ktorými vedel hovoriť,
si po porážke udržal v hlave len slovenčinu.*“

József Dessewffy v liste Kazinczemu (1816)¹

V minulosti prevládalo v maďarskej i slovenskej historiografii a aj vo vedomí verejnosti zaujímajúcej sa o históriu presvedčenie, že v Uhorsku pred rokom 1918 predstavovali *slovenskosť* a príslušnosť k *šľachte* dve protikladné, navzájom sa vylučujúce identity; dokonca že príslušníci oboch týchto skupín tvorili dva proti sebe stojace, navzájom nezmieriteľné tábory.

Ak by aj existovali v severných župách Horného Uhorska šľachtici, ktorí by na určitej úrovni ovládali slovenčinu, v duchu takéhoto výkladu dejín sa najneskôr začiatkom 19. storočia, čiže v období vzniku ideí moderného nacionalizmu, stali v priebehu krátkého času prívržencami maďarskej národnej idey. Aj najvýznamnejší maďarský slovakista 20. storočia László Sziklay sa vyjadril, že šľachta „*vnímala maďarskú národnú ideu, majúcu za cieľ prebudovať stavovské Uhorsko na národný štát, ako priame pokračovanie stavovského patriotizmu a úplne sa pripojila k maďarským národným snahám.*“²

V zostrených politických zápasoch obdobia dualizmu slovenskú národnú aktivizáciu najviac napádala práve elita Horného Uhorska – tamojšia šľachta – a prostredníctvom parlamentu, ktorého veľkú časť tvorili príslušníci šľachty, obmedzovala základné práva Slovákov na používanie svojho materinského jazyka (obmedzovaním činnosti kultúrnych inštitúcií, zatváraním škôl, školskými zákonmi atď.) Neprekonateľný antagonizmus medzi slovenskou identitou a príslušnosťou k uhorskej/maďarskej šľachte sa pre toto obdobie stal základnou axiómou, projektovanou aj na staršie obdobia, čo má značný vplyv na vnímanie tejto problematiky aj v súčasnosti, a to na slovenskej i maďarskej strane.

¹ VÁCZY, János (ed.). *Kazinczy Ferenc levelezése. 11. kötet.* Budapest : MTA, 1904. Citované podľa ABLONCZY, Balázs: *Nyombiztosítás.* Pozsony : Kalligram, 2011, s. 19.

² SZIKLAY, László. Egy Liptó megyei család emlékkönyv a XIX. század elejéről. In SZIKLAY, László. *Együttélés és többnyelvűség az irodalomban.* Budapest : Gondolat, 1987, s. 118-119.

V tejto štúdií by som chcel vyvrátiť tvrdenia a stereotypy vyskytujúce sa v odbornej literatúre, že Slováci tvorili v Uhorsku neúplnú spoločnosť, v ktorej údajne absentovala šľachta slovenského pôvodu. Ďalej by som rád poukázal na fakt, že šľachta slovenského pôvodu (respektíve s materinským jazykom slovenským)³ sa nepomaďarčila v čase vzniku idey moderných národov na začiatku 19. storočia, ale že jedna jej časť zostávala na slovenskej strane ešte aj v druhej tretine storočia. Proces pomadařčovania bol oveľa dlhší a komplikovanejší, pričom sa zavŕšil až po druhej svetovej vojne.

Pramene a literatúra

Na maďarskej strane jednoznačne prevláda stereotypná predstava, že v maďarských dejinách sa šľachta vždy stotožňovala s príslušnosťou k maďarskej identite. Podľa nej mohla byť šľachta len maďarská; naproti tomu slovenská spoločnosť bola torzovitá, bez vedúcej šľachtickej vrstvy. Tento výklad má korene v období dualizmu. Zo slovenskej strany je výklad tohto problému komplikovanejší, hoci aj tu sa stretávame so stotožňovaním šľachty a maďarskej identity. Keď prví slovenskí profesionálni historici (Daniel Rapant, Branislav Varsik, Alexander Húščava) definovali, čo má byť predmetom slovenských dejín, boli značne ovplyvnení etatizmom, preto im nebolo jednoznačne jasné, čo patrí a čo nepatrí do predmetu výskumu slovenských dejín v období pred prvým politickým vystúpením Slovákov v Uhorsku, ktorým boli ich politické a vojenské aktivity v roku 1848. Práve všeobecný negatívny postoj k Uhorsku a k šľachte zabránil tomu, aby Rapant a jeho nasledovníci zaradili ako predmet výskumu aj mimoriadne zložitú problematiku jazykovej respektíve národnej identity šľachty. Po roku 1948 sa situácia ešte viac skomplikovala, keď sa objavila teória tzv. dvojitého útlaku. Táto nadviazala na mýtus o tisícročnom otroctve (útlaku), podľa ktorého boli Slováci pod národnostným útlakom Maďarov hneď od ich príchodu do Karpatskej kotliny, avšak v duchu aktuálnej komunistickej ideológie sa k národnostnému útlaku pridal ďalší – triedny (maďarský zemepán verzus slovenský poddaný).⁴ Tento obraz ešte posilnil Vladimír Mináč zdôrazňovaním dodnes platného sebaobrazu Slovákov v podobe mýtu o Slovákoch ako „plebejskom národe“.⁵

V dôsledku uvedených protichodných pohľadov slovenskej a maďarskej historiografie je odborné spracovanie dejín šľachty slovenského pôvodu (resp. so slovenským materinským jazykom), žijúcej v severných župách Horného Uhorska, značne torzovité. Okrem už spomínanej

³ Autor charakterizuje slovenskú etnickú príslušnosť šľachty na základe jazyka a v maďarskom origináli tejto štúdie dôsledne používa termín „šľachta s materinským jazykom slovenským“; v preklade používame vo slovenskej historiografii zaužívaný termín „šľachta slovenského pôvodu“ a z uvedených dôvodov pridávame vo viacerých prípadoch aj upresnenie: „respektíve s materinským jazykom slovenským“ [pozn. red.].

⁴ K tomu bližšie pozri vynikajúcu štúdiu V. Čičaja: ČIČAJ, Viliam. Šľachta – staronový problém slovenskej historiografie. In *Česko – slovenská historická ročenka*, (Brno), 2005, s. 11-18.

⁵ KREKOVIČOVÁ, Eva. Mýtus plebejského národa. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP, 2005, s. 86-93.

krátkej štúdie L. Sziklaya publikovanej pred 60 rokmi⁶ nevznikla takmer žiadna práca o problematike slovenskej (jazykovej) identity tejto šľachty.⁷ Aj v slovenskej historiografii začal intenzívnejší záujem o túto tému⁸ len pred pár rokmi.⁹

Najdôležitejšou je hneď na začiatku výskumu samozrejme otázka prameňov – aké pramene môžeme použiť na overenie našich hypotéz a za akých podmienok sú využiteľné. Najväčšie možnosti teoreticky predstavujú zachované písomnosti šľachtických rodov, veď maďarské, práve tak ako slovenské archívy, sú doslova nabité bohatým materiálom šľachtických rodových archívoch, ktoré sa dajú merať na desiatky metrov. Kto by chcel napísať monografiu o šľachte slovenského pôvodu (respektíve so slovenským materinským jazykom), nemusel by v zásade spraviť nič iného, než systematicky prezrieť rodové písomnosti a na ich základe, doslova podľa mien, identifikovať uhorskú šľachtu so slovenským materinským jazykom. Je samozrejmé, že z výskytu po slovensky písaných písomností v rodovom archíve ešte nemožno automaticky odvodzovať slovenskú identitu rodu. Ak napríklad nájdeme v rodovom archíve po slovensky písané hlásenie o hospodárení, poukazuje to nanajvýš na skutočnosť, že správca šľachtického majetku sa vedel vyjadrovať po slovensky a že adresát dokázal listine porozumieť buď preto, lebo mal aspoň pasívne znalosti slovenčiny, alebo preto, že niekto v jeho bezprostrednom okolí (napríklad sekretár, knihovník alebo archivár) slovenský jazyk ovládal. Ak je ale slovenčina jazykom korešpondencie medzi príslušníkmi šľachtickej rodiny alebo ich interných písomných materiálov právnej povahy (zápisnice zo zasadaní príslušníkov rodu, testamenty), môžeme oprávnenne tvrdiť, že materinským jazykom týchto osôb mohla byť slovenčina. Z viacerých zaujímavých príkladov spomeniem rodinný archív Kossuthovcov, v ktorom sú písomnosti ešte aj v 50. rokoch 19. storočia prevažne v slovenčine – teda najbližšie príbuzenstvo Lajosa Kossutha komunikovalo vo vnútri rodiny po slovensky ešte aj po revolúcii 1848/1849.¹⁰

Prirodzene, uskutočniť takýto výskum je takmer nemožné, aj väčší výskumný tím by na to potreboval niekoľko rokov. Je príliš náročný na čas a energiu, okrem toho nemuseli by sme ním

⁶ Už citovaná Sziklayova štúdia (SZIKLAY 1987) bola publikovaná na stránkach časopisu *Századok* v roku 1942.

⁷ Pozri napr.: BARNA, Ábrahám. Nemesek, polgárok, parasztok Svetozár Hurban Vajanský Száraz hajtás c. regényében. In VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. Száraz hajtás. Regény. Budapest : Magyar Napló, 2011. Dostupné na: <http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoiodalak/index.php?a=htm&k=15&p=587.htm>

⁸ Nemožno pritom zabúdať na staršie diela, napr.: VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*. Bratislava : SAV, 1988.

⁹ V posledných rokoch vzniklo viacero pozoruhodných prác, napr.: HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava : Kalligram, 2006; AUGUSTÍNOVÁ, Eva – KOVAČKA, Miloš – MAČUHA, Maroš (eds.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin : SNK, 2009; AUGUSTÍNOVÁ, Eva – KOVAČKA, Miloš – MAČUHA, Maroš (eds.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. II. Duchovná a hmotná kultúra*. Martin, SNK, 2009; AUGUSTÍNOVÁ, Eva – KOVAČKA, Miloš – MAČUHA, Maroš (eds.). *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 16. – 17. septembra 2008 v Martine*. Martin : SNK, 2010.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Budapest (Maďarský krajinský archív Budapešť, ďalej MOL), fond P 439 – písomnosti rodiny Kossuth, 2. csomó. 1800 – 1851, A Kossuth Család Családülési jegyzőkönyve (Zápisnica zasadání rodiny Kossuth) Prothocollon Inclytae Familiae Kossuth de Udvard.

získať odpoveď na našu základnú otázku, a síce, kedy a za akých podmienok boli dve základné zložky identity tej istej osoby – teda slovenský materinský jazyk a príslušnosť k uhorskej/maďarskej šľachte – navzájom zlúčiteľné, dokedy bol tento jav normou v hornouhorských župách; kedy a na aké výzvy musela táto osoba reagovať a na ktoré z nich dokázala odpovedať tak, aby tým neutrpela táto jeho dvojité identita a ktoré výzvy ho postavili pred nevyhnutnosť dať jednoznačnú odpoveď?

V rovnakých podmienkach – Tripartitum v maďarskej a slovenskej interpretácii

Do konca 17. storočia patril tento druh kombinovanej štruktúry identity nepochybne k norme dobovej spoločnosti a tento jav bol v radoch hornouhorských elít natoľko prirodzený, že mu nebolo treba venovať pozornosť. Slovenský materinský jazyk časti šľachty sa stal témou verejnej debaty prvýkrát v roku 1722. Diskusia medzi Michalom Bencsikom a Jánom Baltazárom Maginom sa dodnes pokladá za prvú skutočnú slovensko – maďarskú polemiku. Trnavský profesor Bencsik sa vo svojom spise z roku 1722 pokúsil dokázať, že osoby s materinským jazykom slovenským sú občanmi druhej kategórie, keďže nad nimi zvíťazili Maďari pri zaujatí vlasti;¹¹ naproti tomu bolo podľa Magina najpodstatnejšie, že Maďarov na tomto území prijali pôvodní obyvatelia Uhorska – Slováci.¹² Predmetom polemiky bola skutočne táto otázka (dobytie verzus prijatie), ale bez akéhokoľvek vysvetlenia kontextu. Bencsik, ktorý dve desaťročia prednášal uhorské právo na právnickej fakulte univerzity, však nepokladal svoj spis za jednoduchú publicistickú prácu, ale za podklad pre diskusiu o právnom postavení šľachty, predložený uhorskému snemu, o čom svedčil aj jeho názov: *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum inclity regni Hungariae ... sive propositiones academice lege nobilitare*, teda „akademické propozície o právach šľachty predložené novému uhorskému snemu“.¹³ Tieto podklady skutočne predniesli na zasadaní snemu v roku 1722 o Tripartite, ale stavy s pobúrením odmietli v nich obsiahnuté tvrdenia.¹⁴ Ani Magin sa nechopil pera vyslovene z dôvodu obhajoby Slovákov, ale z poverenia šľachty trenčianskej župy a mesta Trenčína, ktorí sa cítili byť atakovaní Bencsikom; ich polemika pritom nikdy neprekročila právny rámec Tripartita. Na ilustráciu uvádzame dlhší Maginov citát, ktorým osobne útočil na Bencsika: „Rodovou starobylou, bohatstvom a inými darmi prírody a či šťastia vynikajú nad ostatnými Šándoriovci, Možešickovci, Ambrovci, Ottlikovci, Ordódiovci, Nozdrovickovci, Madočányiovci, Maťašovskovci, Prileskovci, Zirčicovci, Marcibánovci, Trstánskovci, Sirmaiovci, Akaiovci, Bogadovci, Silva-

¹¹ Zaujatie vlasti (honfoglalás) – príchod Maďarov do Karpatskej oblasti v 10. storočí a nasledujúci proces utvárania uhorského štátu v stredoveku [pozn. red.].

¹² TIBENSKÝ, Ján. Apológia Jána B. Magina v kontexte slovenských národných obrán. In MAGIN, Ján Baltazár. *Obrana slávnej župy trenčianskej a mesta tohože mena*. Ed. Vincent Sedlák. Martin : Matica slovenská, 2002.

¹³ BENCSIK, Mihály. *Novissima diaeta nobilissima principis statuumque et ordinum inclity regni Hungariae ... sive propositiones academice lege nobilitares*. Trnava 1722.

¹⁴ TIBENSKÝ 2002, s. 18.

iovci, Rajmanovci, Maršovskovci, Banociovci, Omasthiovci, Sádeckovci. Lež kto by ich všetkých spočítal?¹⁵ Z týchto však, ako aj z tých, ktorých sme v snahe po stručnosti vynechali, sú viacerí Slováci, že jednak dokonale ovládajú maďarčinu, jednak oveľa určitejšie než autor Diaety odvodzujú svoj pôvod z krvi tých starých Maďarov, čo prišli zo Skýtie.“¹⁶

Ako vidno, predmetom polemiky bola legitimita práv šľachty a Magin napadol Bencika nie kvôli jeho maďarstvu, ale adresoval mu na tú dobu štipľavú poznámku ohľadne jeho šľachtického pôvodu. Polemiku medzi Bencikom a Maginom zo začiatku 18. storočia teda možno chápať viac (ak nie celkom) ako zápas medzi mocenskými skupinami v rámci šľachty, za „vnútornú záležitosť“ šľachty, než ako polemiku medzi Slovákmi a Maďarmi.

Šľachta v slovenskom národnom hnutí

Idea moderných národov znamenala vážnu výzvu pre stav, príslušníci ktorého patrili do uhorskej/maďarskej politickej elity a zároveň sa pokladali za obyvateľov Horného Uhorska a mali slovenský materinský jazyk. Veľká väčšina z nich si napokon zvolila maďarskú národnú identitu namiesto slovenskej, ale tento proces bol oveľa pomalší, než sme doteraz prepokladali. Je nevyhnutné uvedomiť si, že región ležiaci (s ohľadom na dobovú infraštruktúru) vyslovene ďaleko od centra a väčšina jeho obyvateľstva, ktorého materinským jazykom bola slovenčina, rovnako ako aj veľká časť tamojšej šľachty, nemohli z jedného dňa na druhý vymeniť svoj jazyk za maďarský a nadobudnúť maďarskú identitu, na to bolo potrebné časové obdobie aspoň dvoch, pravdepodobnejšie až troch generácií.

Zo 40. rokov 19. storočia máme množstvo prameňov, ktoré poukazujú na skutočnosť, že šľachta slovenského pôvodu, najmä ak bola podnecovaná inými, napríklad politickými príčinami, sa voči snahám hlavného politického prúdu v Uhorsku postavila práve prízvukovaním svojej slovenskej identity. Dobrým príkladom na to je kongregačné zhromaždenie šľachty nitrianskej stolice, ktoré sa konalo koncom augusta 1842 a zúčastnila sa ho aj vedúca osobnosť slovenského národného hnutia – Ľudovít Štúr. Z jeho opisu sa dozvedáme, že návrhy reforiem, ako zrušenie nezdaniteľnosti šľachty a aviticity alebo cechového systému, vyvolali odpor tu prítomnej takmer tisícky šľachticov. Práve títo šľachtici reprezentovali Štúrom tak kritizovaný konzervativizmus, ktorý mal za cieľ udržať feudálny systém a brániť uskutočneniu spoločenských reforiem. Napriek tomu sa o nich Štúr vyjadril s nadšením, ich zamietavé postoje, ktoré prejavili na

¹⁵ Treba ešte pripomenúť, že jeden z predstaviteľov spomenutých rodov, Antal Szirmay, zbierke prísloví a porekadiel vydanéj v roku 1807 uviedol dlhší zoznam šľachtických rodov. Publikoval v nej rozsiahlu zložitú báseň, v ktorej vymenoval 150 šľachtických rodín. Ak by sme z nich spomenuli len tie, ktoré sa v 19. a 20. storočí podieľali na politickom, kultúrnom a akademickom živote, aj tak dostaneme dlhý zoznam, napr.: Radvánszky, Mednyánszky, Podmaniczky, Beniczky, Reviczky, Szádeczky, Benyovszky, Bulyovszky, Borovszky, Závodszy, Pulszky, Jeszenszky. K zoznamu rodov Szirmay dodáva, že: „*títo hovoria dobre po slovensky.*“ Bližšie pozri: SZIRMAY, Antal. *Hungaria in parabolis...* Buda, 1807, s. 85.

¹⁶ MAGIN 2002, s. 143.

kongregácii, hodnotil ako „*veľmi potešiteľné*“ udalosti, ako „*slovo na čas*“, keďže sa voči reformám postavili vyhlásiac: „*toto zlé všetko z maďarisacie pochází*,“ citoval ich Štúr, „*vy nás klamete kedyž takovou rečí hovoříte, kteréž my nerozumíme, vy musíte slovensky mluvíti, my jsme Slováci, slovenští zemané, naše řeč slovenská musí v také ceně a vážnosti zůstatí, jako byla dříve*...“¹⁷

Príslušníci slovenskej šľachty dokonca o pár mesiacov neskôr otvorene podporili hnutie vedené Ľudovítom Štúrom, ktorého v tom čase už maďarská verejná mienka vyhlasovala za „panslávského agitátora“. Spomínaná udalosť sa viaže k povoleniu vydávania slovenských politických novín *Slovenskje národňje novini*. Štúr sa v roku 1842 obrátil na uhorskú miestodržiteľskú radu so žiadosťou o povolenie vydávať noviny, jej schválenie však záviselo okrem iného aj od toho, či vie žiadateľ preukázať, že je o takéto noviny spoločenský záujem, či budú mať dost čitateľov. Štúr k žiadosti pripojil odporúčanie troch hornouhorských evanjelických superintendentov a petíciu so 42 menami, ktorú podpísali katolíci kňazi a seminaristi z nitrianskeho biskupstva. Správa, že Štúr má v pláne vydávať noviny v slovenčine (presnejšie v tom čase ešte slovakizovanej češtine), sa dostala aj do Turčianskej stolice, z ktorej budúcemu vydavateľovi adresovali na jeseň 1842 latinsky písaný list. Štúr o ňom napísal svojmu priateľovi Augustovi Horislavovi Škultétymu, ledva skrývajúc svoje prekvapenie a radosť: „*Ale poslyš! Turčanské zemanstvo mi psalo list, v kterémž mi oznamuje, že pakli potřebuji svědectví o potřebě polit. novin slovenských, ono mi takové vydá. Na čele tohoto zemanstva, poslyš, poslyš, stojí Košut, strýc toho vztěklivce Pešťanského. To jsou utěšené věci!*“¹⁸

Hoci sa to zo začiatku mohlo zdať neveriteľným,¹⁹ Gyorgy Kossuth svoj prísľub dodržal. Začiatkom februára 1843 poslal Štúrovi ďalší list, v ktorom okrem svojho podpisu dokazoval ďalšími 150 podpismi turčianskych šľachticov a stoličných úradníkov, že majú záujem o ním vydávané noviny. Kossuth k tomu ešte dodal: tieto podpisy prišli len z jednej časti stolice, ak je to potrebné, vieme nazbierať oveľa viac, žiadosť môžu ešte podpísať viacerí katolíci a evanjelickí kňazi z Turca.²⁰ Táto podpora Gyorgya Kossutha a turčianskej stolice mala mimoriadne významné dôsledky. Pár dní po prijatí petície (celkom presne v utorok 14. februára 1843, zhruba medzi tretou a piatou hodinou popoludní)²¹ sa totiž Štúr a jeho spolupracovníci

¹⁷ Ľ. Štúr v liste Stankovi Vraznakovi z 13. 9. 1842. Bližšie pozri: AMBRUŠ, Jozef (ed.). *Listy Ľudovíta Štúra I. 1834 – 1843*. Bratislava : SAV, 1954, s. 322.

¹⁸ Ľ. Štúr v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu z 1. 11. 1842. Bližšie pozri: Tamže, s. 334.

¹⁹ Napríklad Ján Francisci informoval jedného zo svojich priateľov, že si nie je istý, či Kossuth skutočne splní svoj prísľub, ale „...*aspoň se bude moci říci, že Košut chce mít Slov. noviny.*“

J. Francisci v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu z 19. 10. 1842. Bližšie pozri: ELIÁŠ, Michal (ed.). *Listy Jána Francisciho. I. 1840 – 1850*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 39.

²⁰ Bližšie pozri: AMBRUŠ 1954, s. 598.

²¹ FORDINÁLOVÁ, Eva. Dozrievanie Hurbanovej osobnosti a zápas za slovenčinu. In ROLKOVÁ, Natália (ed.). *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady. Príspevky k 190. výročiu narodenia*. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, 2007, s. 53.

v Prešporke rozhodli, že za základ spisovnej slovenčiny zvolia stredoslovenské nárečie (a nie slovakizovanú češtinu respektíve bernolákovčinu), a že noviny budú vydávať v tomto jazyku a jedine v ňom budú publikovať svoje diela, dokonca ho budú používať aj v súkromnej korešpondencii.²² Štúr v roku 1846 v jazykovej rozprave o novom spisovnom jazyku *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* odôvodňoval svoje rozhodnutie nasledovne: „*Stav zemiansky národa slovenského vždy nás k domácej reči, aby sa literatúry našej chytiť mohol, napomínal. My nesmieme zanedbať žiadnu čiastku národa nášho, a tým menej tú, ktorá nám v svojom staní mnoho poradiť a pomôcť môže. A z tohoto stavu vystúpili v najnovších časoch zástupcovia a obrancovia národnosti našej, ako slávny Ján Čaplovič, vysokoctený Ďordž Košút a podžupan turčiansky i kráľovský radca, veľkomožný p. Emerich Lehocký, mnohohozaslužný náš Gašpar Fejérpataky a druhí. Z tohoto stavu prosilo viacej sto o povolenie na naše slovenské noviny a je mladých milovníkov národnosti našej z tohoto stavu hodný počet. I z tohoto vidno, že v nárečí našom slovenskom celý kmeň náš sa spojí, a po stoliatiach rozpadnutosti i studenosti v ňom sa údovia jednej rodiny poznajú a nanovo zvitajú a objímu.*“²³

Táto šľachta sa však napokon nestala súčasťou a stabilnou oporou slovenského národného hnutia. Keď sa už maďarčina stávala čoraz viac dominantnejším jazykom vo verejnom živote Uhorska, nižšia a stredná šľachta slovenského pôvodu (resp. s materinským jazykom slovenským), brániaca sa akýmkoľvek zmenám, s radosťou podporila noviny, ktoré mohla čítať v materinskom jazyku a o ktorých si myslela, že jej pomôžu uchovať si svoj spôsob života. Išlo však len o tento spoločný záujem, čo ešte neznamenalo, že väčšina turčianskej šľachty by predstavovala masovú stabilnú oporu pre slovenské národné hnutie. Noviny ešte ani nezačali vychádzať, keď z Turca prišli chýry, že stoličná šľachta by podporovala len konzervatívne slovenské noviny. „*Ak budú [noviny] vystupovať ako liberálne,*“ napísal Štúr Jánovi Čipkayovi začiatkom roku 1845, keď ten pôsobil ako vychovávateľ v mošovskom kaštieli Révayovcov,²⁴ „*tak turčianske zemianstvo, ako počívam, im odoprie svoju podporu, pretože ono si želá, aby ich slavizmus bol len prekážkou v ceste maďarskému liberalizmu, ale slovanská myšlienka doňho neprenikla.*“²⁵ O pár mesiacov neskôr, koncom leta, už aj Štúr konštatoval, že turčianske zemianstvo je nedôveryhodné: „*Ale títo ľudia krem Košuta sú maličkovja opraud'iví.*“²⁶

²² Bližšie pozri: DEMMEL, József. *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony : Kalligram, 2011, s. 151-170.

²³ ŠTÚR, Ľudovít. *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo I*. Ed. Jozef Ambruš. Bratislava : Tatran, 1986, s. 300-301; publikované aj v: ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 183. V maďarskom preklade pozri: ŠTÚR, Ľudovít. *A szlovák nyelvjárás, avagy az e nyelvjárás történeti irás szükségessége*. In ŠTÚR, Ľudovít. *A szlovák és a jövő világa. Válogatott írások*. Ed. Demmel József. Pozsony : Kalligram, 2012, s. 171.

²⁴ *Slovenský biografický slovník*. I. Ed. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 428.

²⁵ Ján Čipkay v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu z 28. 2. 1845. Citované podľa: ARATÓ, Endre. *A szlovák nemzet mozgalom a forradalom előtt*. In *Századok*, 1948, roč. 81, s. 211. Originál listu sa nachádza v Škultétyho pozostalosti v Archíve Slovenského národného múzea v Martine, fasc. II.

²⁶ Ľ. Štúr v liste Samovi Bohdanovi Hroboňovi v septembri 1845. Bližšie pozri: AMBRUŠ, Jozef (ed.). *Listy Ľudovíta Štúra 2. 1844 – 1855*. Bratislava : SAV, 1956, s. 88.

Dôležité je ale zaoberať sa otázkou jazykovo-národnej identity turčianskej šľachty aj po roku 1843, pretože skutočnosť, že sa nestala integračnou časťou slovenského hnutia, neznamená ešte, že by sa identita jej príslušníkov v tom čase zmenila na maďarskú. Imre Vahot, ktorý mal korene v Turci, ešte aj v roku 1844 napísal o tamojšej stoličnej šľachte nasledovné: „*Mladá generácia v Turci tiež započala verne naplňovať svoju vlasteneckú povinnosť, študenti chcú zatlačiť slovenčinu a nemčinu do úzadia a namiesto nich pozdvihnúť na prvé miesto maďarčinu; ale starší hovoria aj tromi cudzími jazykmi, len maďarsky nie.*“²⁷

O tejto generačnej jazykovej odlišnosti informoval aj dopisovateľ konzervatívnych novín turčianskej stolice *Nemesi Újság*, a to podobne ako Vahot, z maďarskej pozície: „*Jeho Veličenstvu sa posielala prípis, v ktorom sa náš pán kráľ prosí, aby ráčil aj naďalej udržať v móde a pri živote husársku latinčinu, ktorá už nie je klasickou, pretože v Turci ešte starší nie sú zbehlí v maďarčine.*“²⁸ Z návrhu turčianskeho stoličného zhromaždenia, ktoré predostrela ministerstvu vnútra 27. mája 1848 vyplýva, že veľkej časti turčianskej politickej elity spôsobovalo používanie maďarského úradného jazyka značné problémy: „*Počas zhromaždenia sa predložil návrh, podľa ktorého sú viacerí členovia stoličného zhromaždenia [Trenčianskej stolice] v takom smutnom položení, že by smelo k prerokúvanej veci mohli a chceli zásadne prehovoriť, ale kvôli nedostatku znalostí [maďarského] jazyka sa zapojiť do rokovania nemôžu, a teda ani nemôžu dostať svojmu poslaniu a naplniť v nich vloženie dôvery; preto sa pokladá za žiaduce, aby bolo oslovené ministerstvo v tom smere, nech na stoličných zhromaždeniach týmto osobám povolí prednášať ich názory v slovanskom²⁹ jazyku [slav nyelv].*“³⁰

Otázka identity resp. národnej príslušnosti sa stávala čoraz závažnejšou v mesiacoch, počas ktorých sa územie stolice stalo miestom bojov a keď sa významná časť župnej šľachty so slovenským materinským jazykom postavila proti maďarskému národooslobodzovaciemu zápasu.³¹ V správach vládnych zmocnencov vyslaných do stolice a maďarských vojenských veliteľov sa často stretávame s vyjadreniami, aké napísal napríklad veliteľ novohradských dobrovoľníkov János Bekény Lajosovi Kossuthovi: „*V Turci sme narazili na všeobecne zlú náladu. Tu Hurban zohral veľkú úlohu, a natoľko sfanatizoval ľud, že bol schopný zverbovať tisíc dobrovoľníkov...*“ Bekény k tomu dodáva, že Hurban nebol populárny len v medzi ľudom, ale že „*s výnimkou pár osôb by bolo potrebné zatknúť pánov celej stolice.*“³²

²⁷ VAHOT, Imre. *Úti emlények. Pómáz – Esztergom – Bars Szentbenedek – Körmöcz – Turóc, és a Turóczi élet.* In *Pesti Divatlap*, 28, 1845. őszhó 9, s. 893-894.

²⁸ V originálnom znení: „*mert Thuróc idősbeji még po magyarszki [!] nem járatosak*“. Bližšie pozri: *Nemzeti Újság*, 30. 3. 1844, č. 26, s. 206.

²⁹ V origináli: „*slav*“.

³⁰ RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. I. Slovenská jar 1848. I./2.* Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1937, s. 277.

³¹ V origináli: „*szembefordult a magyar szabadságharcra*“ [pozn. red.].

³² RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. III./3.* Bratislava : SAV, 1958, s. 407.

V roku 1861 bola oveľa väčšia šanca na slovensko – maďarskú politickú dohodu, než kedykoľvek predtým a potom, dôležitú úlohu pritom mohla zohrať práve turčianska šľachta.

Jej predstavitelia sa aktívne zúčastnili aj na slovenskom memorandovom zhromaždení v roku 1861 a nie je náhoda, že Ján Palárik vo svojej uvítacej reči osobitne pozdravil predstaviteľov „uhorskoslovenskej šľachty.“³³

Je nesporné, že v priebehu desaťročí počas dualizmu sa slovenská jazyková príslušnosť hornouhorskej šľachty stávala čoraz menej viditeľným javom, avšak v súkromnej sfére zostala určite zachovaná. Na to je najvýstižnejším príkladom osud Antala Radvánskeho, zvolenského hlavného župana a inšpektora evanjelickej cirkvi. Radvánskeho rozhodné vystúpenia proti slovenskému národnému hnutiu boli dostatočne známe. Jeho súčasník, slovenský historik Július Botto, sa o ňom vyjadril, že je „jedon z najúhlavnejších trýzniteľov rodu nášeho a ohava i svojeho“.³⁴ Aj maďarský autor Radvánskeho nekrológu Farkas Deák vyzdvihol, že „[panslavizmus] naražil u Radvánskeho na odpor, pretože on, sťa hrdinovia dávnoveku, nemilosrdne a bez milosti mu postupne zoťal tri hlavy, sedem hláv, deväť hláv, až ho celkom zničil tak na politickom, ako aj na cirkevnom poli, všade tam, kam dosiahla jeho moc a jeho ruka.“³⁵ Radvánszky však mal aj utajenú stránku života: „Komické je, že keď som v Pešti medzi Maďarmi, vždy mou akosi preniká slovenská duša, ktorá sa prejavuje aj v mojich veršoch“, vyjadril sa v jednom zo svojich súkromných listov.³⁶ Radvánsky totiž, po svojom návrate domov do zvolenského kaštieľa, písal slovenské básne, a to nie na amatérskej úrovni – podrobne poznal aktuálny stav slovenskej literatúry, snažil sa napríklad prispôbiť ortografickej podobe, ktorú presadzovali Martinčania, parafrázoval verše Sama Chalupku. O úrovni jeho básnickej tvorby svedčí skutočnosť, že väčšina zostala len v podobe rukopisov. Z veršov, ktoré napísal v 60. a 70. rokoch 19. storočia, uverejnil väčší výber v roku 1895 najprestížnejší slovenský vedecko-literárny časopis *Slovenské pohľady*, avšak s dodatkom, že jeho najlepšie výtvary museli vynechať kvôli ich obscénnemu obsahu.³⁷ Z uvedeného usudzujeme, že dominantným jazykom Antala Radvánskeho, na verejnosti bojujúceho proti „panslávom“, bola (rovnako ako jeho materinský jazyk) slovenčina.

³³ ELIÁŠ, Michal (ed.). *Z prameňov národa. Na pamiatku stodvadsiateho piateho výročia vzniku memoranda slovenského národa z roku 1861*. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 104.

³⁴ Toto tvrdenie týkajúce sa Radvánskeho uviedol Botto ako citát, ktorý prevzal od Štefana Moyzesa, a to s komentárom: „ako napísal o ňom Moyzes“ [pozn. red.]. Bližšie pozri: BOTTO, Ján. *Dejiny Matice slovenskej 1863 – 1875*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1923, s. 69.

³⁵ Tamže, s. 69; DEÁK, Farkas. Báró Radvánszky Antal emlékezete (sz. 1807. † 1882.) In *Századok*, 1883/4, roč. 16, s. 319.

³⁶ Bližšie pozri: DEMMEL 2011, s. 236.

³⁷ Radvánskeho básne (publikované pod pseudonymom Antonín Varšianský) s vysvetlivkami Urama-Podtatranského pozri v: URAM, Rehor. Zemianski veršovníci slovenskí. Z veršov Varšianskeho (Baróna Antona Radvánskeho). In *Slovenské pohľady*, 1895, roč. 25, 315–320.

Pochabosť verzus racionalita – osudy šľachty v Československu

Ako sme už spomenuli v úvode, koncom obdobia dualizmu sa šľachta v Uhorsku stotožnila s maďarskou národnou identitou. V takejto situácii by sa dalo predpokladať, že najneskôr do roku 1920 nami skúmaná skupina, teda šľachta slovenského pôvodu, zanikla – buď sa jej príslušníci vzdali šľachtictva a stali sa občanmi so slovenským národným povedomím, alebo sa k svojmu materinskému slovenskému jazyku obrátili chrbtom a zvolili si údel menšiny, prípadne sa vystaňovali do Maďarska. To sa aj vo veľkej väčšine prípadov stalo. Ale aj po zmenách tak výrazného rozsahu zostali takí, ktorí sa pokúsili o nemožné, totiž pretvoriť uhorskú slovenskú šľachtu (resp. šľachtu so slovenským materinským jazykom) na československú, a to buď prostredníctvom kolektívnej akcie, alebo racionálnym postupom pri usmerňovaní vlastného osobného osudu.

Ukážkovým príkladom je knieža Lívius Odescalchi, ktorý v roku 1923 adresoval výzvu maďarským veľkostatkárom žijúcim v Československu, aby spolu s ním podporovali nový štát a aby vytvorili šľachtu, lojálnu voči Československu. Manifest vyvolal veľký ohlas v maďarskej tlači, pričom o Odescalchiho iniciatíve sa vyjadrovala výlučne s posmechom a pohrdaním. Nik sa k nemu nepripojil a ani avizované verejné zhromaždenie nebolo úspešné.³⁸ Odescalchi sa ale nevzdal – spolu s Jozefom Škultétym publikoval knihu,³⁹ v ktorej podrobnejšie prezentoval svoje názory a vyzdvihoval starobylosť a slovenský pôvod šľachty žijúcej na Slovensku.⁴⁰ Jeho snahy síce zostali celkom bez úspechu, ale niekdajšia uhorská šľachta lojálna k Československu neexistovala len v jeho pochabých predstavách (vyjadrené menej delikátne: pravdepodobne trpel vážnejšou poruchou osobnosti), veď okrem neho (a dodajme, že nezávisle od neho) sa ešte pomerne veľký počet uhorských šľachticov rozhodol pre lojalitu k novému štátu – oni sa ale nesprávali iracionálne, ale naopak, racionálne. Skúmajúc pestovanie Štúrovho kultu v medzivojnovom období som narazil na dve známe mená, na príslušníkov významných uhorských šľachtických rodov, ktorí zohrávali aktívnu rolu pri formovaní kultu Ľudovíta Štúra v Československu – hoci ich predkovia v 19. storočí nemali taký pozitívny vzťah k vedúcej osobnosti slovenského národného hnutia.

Prvý z nich, Miklós (Mikuláš) Osztrólczy (Ostrolúcky), narodený roku 1867, až do roku 1920 nevybočil z tradičnej dráhy príslušníka uhorskej šľachty. Po absolvovaní štúdia práva sa stal

³⁸ O Odescalchim pozri vynikajúcu štúdiu B. Ablonczyho: ABLONCZY, 2011, s. 53-59.

³⁹ ODESCALCHI, Livio – ŠKULTÉTY, Jozef. *Zástava veje! Slovo Slovákom od národa svojho odvráteným. / Leng a zásló! Szózat a nemzetüktől elszakadt szlovákokhoz.* Turč. sv. Martin : Knižtlačiarstvo účast. spolok, 1925. Bližšie k aktivitám Odescalchiho a ich hodnotenie, ako aj k stratégiám šľachty na Slovensku po rozpade Rakúsko-Uhorska, pozri: HOLEC, Roman. Jeden z porazených. Šľachta na Slovensku po roku 1918. In ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 40-43 [pozn. red.].

⁴⁰ Tamže. K spomínanej knihe pozri aj: WINKLER, Tomáš. *Jozef Škultéty. Svedok čias minulých.* Martin : Matica slovenská, 2003, s. 95.

stoličným úradníkom a neskôr podžupanom Zvolenskej župy, v rokoch 1898 až 1905 bol poslancom liberálnej strany za mesto Brezno a od roku 1910 členom Národnej strany práce Istvána Tiszu. Okrem toho pôsobil ako svetský dozorca evanjelického zboru v Ostrej Lúke a od roku 1914 predsedom Lutherovej spoločnosti. Po roku 1920 zostal v Československu a hoci neprijal žiadnu politickú rolu, dal jednoznačne najavo bezvýhradnú lojalitu voči tomuto novému štátu. Napriek tomu, že v tom čase prišiel o značnú časť svojich majetkov, už v roku 1921 podporil Maticu slovenskú 15 tisíc korunami, okrem toho daroval hodnotné knihy a rukopisy prezidentskej knižnici a Slovenskému národnému múzeu.⁴¹ Keď sa naňho v roku 1927 obrátila Helena Turcerová, autorka životopisu Ľudovíta Štúra, aby ho požiadala o údaje k rodine Ostrolúckych a jej vzťahu k Štúrovi, ochotne pomohol, dokonca z jeho listov jednoznačne vyplýva, že – kvôli nedostatku prameňov – napríklad on sám vymyslel príbeh lásky medzi jeho tetou Etelkou (Adelou) Ostrolúckou, ktorá je dodnes jedným z nosných bodov štúrovského kánonu.⁴²

Na budovaní slovenského Štúrovho kultu v 30. rokoch 20. storočia sa podieľal aj člen iného šľachtického rodu, ktorý bol kedysi v kontakte s Ľ. Štúrom. Miklós (Mikuláš) Zay, potomok Károlya (Karola) Zaya, podľa kánonu zjednodušene pokladaný za Štúrovho najväčšieho nepriateľa,⁴³ uverejnil štúdiu, postavenú na dokumentoch o Štúrovi z rodinného archívu Zayovcov, a to vo zväzku, ktorý vydali mladí katolícki autonomisti sústredujúci sa okolo Jozefa Tisa pri príležitosti odhalenia prvej Štúrovej sochy – a samozrejme sa pritom maximálne stotožnil s názormi ostatných autorov publikácie.⁴⁴

Záver

Cieľom mojej štúdie bolo poukázať na skutočnosť, že napriek hojne rozšírenými stereotypom neplatí tvrdenie, že v 19. storočí sa automaticky stotožňoval pojem „šľachta“ s pojmom „maďarstvo“. Nemôžeme ale upadať ani do opačného extrému, veď samozrejme nejde o to, aby sme o každom šľachticovi z Oravskej, Liptovskej, Turčianskej či Trenčianskej stolice automaticky tvrdili, že jeho materinským jazykom bola slovenčina. Práve naopak, som proti takémuto automatickému posudzovaniu a pokúsil som sa ukázať, že sa oplatí problematizovať otázku materinského jazyka v každom jednotlivom prípade, keď skúmame šľachtické rody, ktoré žili po niekoľko generácií na sever od slovensko-maďarskej jazykovej hranice – a to aj vtedy, keď ide o osobu, ktorá sa navonok prejavovala voči slovenskému národnému hnutiu tak, ako Antal Radvánszky.

Na záver je dôležité podčiarknuť, že „slovenský šľachtic“ je cudzím a protirečivým fenoménom len zo spätného pohľadu 21. storočia. Nejde teda o to, aby sme zmeny etnickej identity hodnoti-

⁴¹ *Slovenský biografický slovník*. 4. Ed. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 354.

⁴² DEMMEL 2011, s. 141-146.

⁴³ Bližšie pozri: Tamže, s. 108-120.

⁴⁴ KURTHA, V. H. (ed.). *Štúrov rodný kraj*. Bm. Bv. 1936.

li ako narúšanie identity⁴⁵ alebo ako *horribile dictu* „obracanie kabátov“, ved' navrstvenie viacerých identít predstavovalo v Uhorsku dlhý čas normalitu, zvyk. Práve z tohto dôvodu bude zrejme najväčšou výzvou pre výskumy šľachty, ktoré vznikajú v poslednom čase, aby sme si šľachtu neprivlastňovali na základe etnickej identity ako Slovákov alebo Maďarov, ale aby sme túto vrstvu skúmali komplexne.

Cituj:

DEMMEI, József. „Stav zemiansky národa slovenského“. Uhorská šľachta slovenského pôvodu. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/demmel.pdf

...

József Demmel, PhD. je vedeckým pracovníkom Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, ktorý sídli v Békešskej Čabe. Špecializuje sa na proces formovania národov v 19. storočí v kontexte Uhorska, s dôrazom na slovensko – maďarské vzťahy. Je autorom publikácií „... egész Szlovákia elfért egy tutajon...“ *Tanulmányok a szlovák történelemről a 19. századi Magyarországon*. (Pozsony : Kalligram, 2009); *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. (Pozsony : Kalligram, 2011); „*ale i tá láska ostala len platonickou*“. *Súkromný život Ludovíta Štúra*. (In OS – Občianska spoločnosť, 3/ 2011) a editorom výberu z prác L. Štúra, B. Grünwalda a M. Mudroňa: *Ludovít Štúr: A szlovák és a jövő világa. Válogatott írások és beszédek*. Ed. Demmel József. (Pozsony, Kalligram, 2012); *Grünwald Béla – Mudrony Mihály: A Felvidék*. Ed.: Demmel József – Kocsis Aranka (Pozsony : Kalligram, 2011).

Kontakt: demmel.jozsef@gmail.com.

⁴⁵ Bližšie pozri: ABLONCZY 2011, s. 51-53, 66-68.